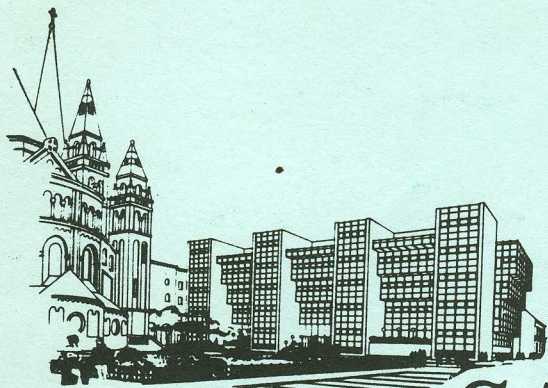

ISSN 1215-7333

SZEGEDI MŰHELY

Bálint Sándor-émlékszám

Helyismereti szemle

90/1-4

Szegedi Műhely

1990. 29. évfolyam, 1-4. szám

Felelős szerkesztő
GYURIS GYÖRGY

TISZTELETTEL KÜLDI A

TARTALOM

Emlékezés

- 3 Emlékek Bálint Sándorról
3 CSONKA MARIELLA
5 VÁGHY ISTVÁN
7 NÉVTELEN TANÍTVÁNY
8 LADÁNYI-TURÓCZY BÉLÁNÉ
12 PÁLOS MARGIT PASCHALIS
13 BALOGH MÁRIA
14 GÁSPÁRNÉ dr. ZAUNER ÉVA: *Bálint Sándor emberi arcának néhány vonása*
18 TAKÁTS ÁGOSTON
21 VIRÁGH FERENC
22 GRYNÆUS TAMÁS: *Egy magyar szentembőr*
28 HETÉNY JÁNOS
29 SCHNIERERNÉ dr. WURSTER ILONA
30 LANTOSNÉ dr. IMRE MÁRIA
32 VARGA FERENC
34 +LÁNCZOS ZOLTÁN
34 SUDÁR JÁNOS
38 JARÁBIK JÁNOS
39 +BELON GELLÉRT
41 FILA BÉLA
43 PAKSA KATALIN
44 HAJNAL RÓBERT
45 KOCSIS ISTVÁN
46 +HAMVAS ISTVÁN
47 RÓNAI BÉLA
48 Ifj. LELE JÓZSEF: *Legyen Boldog Bálint Sándor!*
49 +HAMVAS ISTVÁN: *Gyászbeszéd a temetési szentmisén*

Emlékezés

- 53 **BARNA GÁBOR:** *Búcsújáró magyarok*
57 **ERDÉLYI ZSUZSANNA:** *A szóbeliség szerepe az irodalomtörténeti kutatásban*
62 **GRYNAEUS TAMÁS:** *Hagyományok élete egy újra telepített községben*
65 **JUHÁSZ ANTAL:** *A szegedi nagytáj Bálint Sándor értelmezésében*
71 **HETÉNY JÁNOS:** *Az élő emlékezés hézagpótló értéke*
75 **IFJ. LELE JÓZSEF:** *Bálint Sándor és Tápé*
78 **SZABÓ JÓZSEF:** *„Én szegedi nemzet vagyok”*
82 **SZILÁRDFY ZOLTÁN:** *A kegyképek Bálint Sándor szemével*
- 88 *Kisteleki-pályázat*

Dokumentum

- 89 **APRÓ FERENC:** *A vádlott: Bálint Sándor*
96 *Bálint Sándor-levelek*

Bibliográfia

- 123 **GYURIS GYÖRGY:** *Bálint Sándor munkássága*

E számunk a Művelődési Minisztérium Osvát Ernő pályázatának támogatásával készült.

Megjelenik negyedévenként

Egyes szám ára 25 Ft

Éves előfizetés 100 Ft

Kiadja a Somogyi-könyvtár

Szeged, Dóm tér 1-4. - 6720

Felelős kiadó Barátné dr. Hajdu Ágnes

Készült a Somogyi-könyvtár lézernyomatóján

Számítógépes szövegszerkesztés: Doktor Mária

Sokszorosította a Démász nyomdaüzeme

Felelős vezető: Gabnai János

Példányszám: 300

között. Ezzel már vissza is kanyarodtunk a dokumentatív értékű archaikus népi imádságokhoz és Bálint Sándor érzékeny szelleméhez, aki már említett 1937-es tanulmányában¹⁶ e műfaj lényeges mozzanatait ismerte föl az akkor még kevés szöveg birtokában is. Meglátta az összefüggést a nemzeti irodalom történeti emlékei és a népi költés jelen gyakorlata között. Valójában jelezte a nép szellemi örökségében rejlő informatív képességet, a szóbeli kultúrának az irodalomtörténeti kutatásban hasznosítható forrásszerépét.

GRYNAEUS TAMÁS

*Hagyományok élete egy újraterelített községben*¹⁷

1964-ben kezdődött nagykamarási (Békés, azelőtt Arad vm.) gyűjtőmunkám elején nem kevés gondot és fejtörést okozott a hallott adatok sokfélesége. Korábbi, máshol végzett gyűjtéseim során evvel nem találkoztam. Egy témakörrel kapcsolatban elégnek bizonyult hat-hét adatközlőt megkérdezni, válaszaik megnyugtatóan hasonlók voltak, egymást kölcsönösen megerősítették. A Nagykamaráson gyűjtött adatok viszont nagyon eltérőek voltak, egyik alig hasonlított a másikra.

Eleinte arra gondoltam, hogy ez a népi kultúra hanyatló időszakának jelensége, a hagyomány erejének gyöngülése okozza. Mindenekelőtt azonban módszertani hibára gyanakodtam, de gyűjtésemet folytatva újra meg újra szembe találtam magam evvel a szokatlan jelenséggel. A község történetét Varga Béla helyi római katolikus plébános kéziratából tanulmányozva kiderült, hogy a helység település-, és lakosainak családtörténete a kérdés nyitja.

A ma 3700 körüli lélekszámú falu tiszta magyar lakosságú s egyneműen római katolikus felekezettűek. (Csak az utóbbi évtizedekben beköltözés ill. beházasodás révén került néhány német ill. román lélek és család a faluba). A szomszédos román (Lökösháza, Kétegyháza), német (Almáskamarás, Elek) és szlovák (Pusztatölke) közösségektől meglehetősen elszigeteltségben éltek, más külvilági hatások is kevésbé érintették-érintették: vasútállomása ma sincs (Bánkút v.á. 5,5 ; Medgyesegyháza v.á. 7,7 km.), villanyáramot és rendszeres autóbuszjáratot csak az 1950-es évek végétől kapott.

Ásatások és levéltári adatok egyaránt bizonyítják, hogy ez a hely a középkorban lakott volt s csak később, a 16. században, a hódoltság ideje alatt pusztult el, a szomszédos falvakkal együtt. Csak jóval a 17. század végi ún. felszabadító háborúk

¹⁶ L. a 2. jegyzetet!

¹⁷ A szerzőnek a Bálint Sándor-emlékülésen *Túlvilág-élmény a mai magyar néphagyományban* címmel elmondott előadása időközben - kibővítve - megjelent, ezért e tanulmányával kívánja tiszteletét és hálóját leróni.

után, 1841-ben [!] kísérte meg az új tulajdonos - elegendő munkáskez biztosítása céljából - újra betelepíteni Nagykamarás-pusztát. Tehát nem continuus település.

Az első telepes 200 család (335 felnőtt lélek, a gyermekek száma nem ismert) az akkori Magyarország túlnépesedett vidékeiről, összesen 91 [!] helyről jött, legnagyobb számban Gömör és Heves vármegye különböző községeiből. (Ez a család-, és ragadványnevekben is jól tükröződik). Szeged-Alsóvárosról 4, Szeged-Felsővárosról 3 lélekről¹⁸ tudnak a matrikulák¹⁹.

A hagyományok divergenciáját néhány mindennapos szokás ill. hiedelem példáján szeretném bemutatni.

A szemölcs gyógy módjai:

1. lószőrrel körülköti
2. lerágja
3. galamb vérivel
4. tarlóvirág levéllel megmossa
5. ráolvas
6. tyúkszemtapaszt (patikai szer) tesz rá
7. keresztúton talált kocsikenőccsel háromszor, az óramutató járása irányában megkeresíti, majd bal kézzel eldobja
8. fáradt kocsikenőccsel visszakézből (=elfelé) bekeni, a kocsikenőcsöt ugyanoda visszateszi
9. döglött békával megdörzsöli, majd a békát eldobja.

A fogfájás kezelése:

1. mézbe tett fehér kutyaszarral keni be a gyerek fájós foga ínyét
2. fülébe fokhagymát dug
3. a lyukas fogba templomi tömjént
4. „szalicint”
5. „kékkövet”
6. székfűszeget
7. sót tesz
8. pálinkát tart rajta.

A szájpenész gyógy módjai:

1. kanmacska farkát megforgatja a beteg gyerek szájában
2. száját törülköző sarkával kitörli
3. kilenc rongybabával kitörli, este, keresztúton, csürhe előtt a babákat elszórja
4. kilenc babával kitörli, reggel kilenc sarkon eldobja

¹⁸ Szeged-Alsóvárosról Dékány István sz. 1797 és Varga Rozál (Ótos) sz. 1810; ugyanonnan, Ráckeresztúron át jöttek: Vecsernyés Ferenc sz. 1800 és Szöllősi Erzsébet sz. 1803.

Szeged-Felsővárosról: Kormányos Vendel sz. 1824, Boros Rozália és Kormányos Anna (születési évük nem ismert).

Ezekből a Dékány, Varga, Vecsernyés és Kormányos napjainkig élő családnevek Nagykamaráson.

¹⁹ Bálint Sándor *A szegedi nemzet* 1. kötetében a szegedi kirajzások között külön említi ugyan Nagykamarást, de Zimándközről szólva (p.251-252.) írja, hogy „jórészt szegedi eredetű gányókból Wodianer Sámuel nagykereskedő által telepített Bánkút (1843) mostoha körülmények közt feloszlott, népének egy része Nagykamarásra ment”. Bánkút feloszlását 1852 tájára teszi (p.151.). Ezek tehát későbbi, szegedi származású telepések lehettek, nem az alapítók.

5. kilenc babával kitörli, a babákat keresztútnál eldobja, aki átlépi, arra ragad, a művelet közben mondókát mond

6. a gyerek száját mézes székfűszeggel bekeni

Igen eltérőek voltak a névadási szokások abban az esetben, ha megelőzőleg egy testvére meghalt:

1. elhunyt testvére nevét utóbb született testvérének nem adták, mert azt a nevet csak egyszer szólítják az utolsó ítélekor s akkor az utóbbi sírni fog, hogy őt nem szólították

2. elhunyt gyerek nevére nem keresztelnek, mert a halott eljön érte

3. ismételten előfordult, hogy a szülők - aggódva ugyan, de - kérték, hogy újszülöttjüket korábban elhunyt gyermekük nevére kereszteljék

Ugyanez a sokféleség figyelhető meg a népi növényneveknél is:

Achillea millefolium = cickafark, cicafarka, cicfarka, cicvara, kosfej, rozsvirág (6 variáns)

Digitaria sanguinalis = vad muhar, muhar, vérfű, tüsszögőfű, tüsszentő, kis seprő (6 variáns)

Chenopodium hybridum = pokolvarfű, pokolszékfű, pokolfű, bilindek (4 variáns)

Arctium lappa = gombos kóré, bógánacs, kesere lapú (3 variáns)

A példákat lehetne szaporítani, a sokféleség (divergencia) a tájszavakban is megfigyelhető, de talán ennyi is elég az említett jelenség bemutatására.

Megfigyeléseinkből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk az egy közösségen belül található variánsoknak, eltérő adatoknak. A sok szép eredményt hozó népdal-, népmese- és népballadatudatás többnyire különböző közösségekben gyűjtött variánsokra figyelt. A gyógyító szokások és hiedelmek variánsai még kevésbé ismertek. Ha tehát egy közösségben gyűjthető adatok divergenciája a megszokottnál nagyobb fokú: gondolnunk kell arra, hogy a vizsgált közösség nem homogén vagy nem izolált s a variánsok vizsgálata révén következtethetünk esetleg az eredőkre és a közösséget ért hatásokra.

A történelmi és néprajzi irodalom nem számol kellőképpen a két nagy migráció hatásaival:

a) A török elől és a hódoltsági területekről ÉNy-, É-, ÉK-re és

b) a 17-18. (sőt, mint láttuk: a 19.) században ellenkező irányban, az egykori hódoltsági területre irányuló népmozgással.

Figyelembe kell vennünk, hogy az újratelepítés, -település honnan és hány helyről történt, mert ettől függ a ma észlelhető „végeredmény”, ami igen eltérő lehet. Így például Kiskunfélegyháza „az ország minden részéből”,²⁰ Géderlak a Felvidékről és Pest megye északi részéből²¹, Gombos zömében DK dunántúli megyékből települt be újra²². A mezőségi Detrehemtelep 1901-ben a környék falvaiból és a Komárom

²⁰ Madarassy László: Népies gyógyászat a Kiskunságból = Népr. Ért. 5 (1904), 241-246.

²¹ Bárth János: Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népesedéstörténetében = Cumania 2 (1974), 285-329. - Uő: A szállás fogalma és típusai Kalocsa környékén = Ethn. 86 (1975), 235-275.

²² Jung Károly: Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Szabadka, 1978.

megyei Marcellházáról népesült be zömében magyar, kisebb részben román nyelvű lakosokkal²³.

Az újratelepítés-településtől napjainkig eltelt idő a másik, fontos tanulságokat kínáló tényező. Míg Nagykararason a telepítés óta eltelt 5-6 generáció ideje alatt az alapító családok leszármazottai - az időközben kialakult szociális rétegződés ellenére - házasságok révén tökéletesen összekeveredtek, addig a hagyományok, szokások napjainkig megőrizték eredeti formájukat és tartalmukat. A társadalmi változások az eltelt 125-150 év alatt „szociális amalgám”-ot hoztak létre - a hagyományok és szokások evvel szemben sokkal ellenállóbbaknak bizonyultak. (Igen valószínűnek látszik, hogy e szokások, hiedelmek gyakori, mindennapos „használata” megerősíti kondicionálásukat s jó alkalmat ad a konzerválás irányában ható kiscsoport-hatások érvényesülésére is.) Ez a 125-150 év tehát az a legrövidebb időtartam, ami még nem elegendő arra, hogy a hiedelmekben-szokásokban lényeges változás, nivellálódás következék be. (Másszóval: evvel az időtartammal számszerűen is lehet jellemezni a hagyományok sokat emlegetett „szívósságát”). A Nagykararásnál legalább két emberöltővel korábban (és kevesebb helyről) települt Gombos hagyományai sokkal egységesebbek (kevesebb a variáns) a századfordulón létesült Detrehemtelepen a variánsok legalább olyan nagyszámúak, mint Nagykararason, vagy még számszerűsabbak.

JUHÁSZ ANTAL

A szegedi nagytáj Bálint Sándor értelmezésében

Kevés olyan magyar város és táj akad, amelyről elmondható, hogy egy kiemelkedő tudós munkás élete javarészt múltja, művelődéstörténete, népélete kutatásának szentelte. Bálint Sándor munkássága összeforrott Szeged és a szegedi táj tudományos föltárásával. Talán Kiss Lajos életművének hódmezővásárhelyi, Szűcs Sándorénak sárréti kötődését hasonlíthatjuk hozzá, ha a hazai néprajztudományban párhuzamot keresünk. A szegedi nagytáj népéletét kivételes alapossággal föltáró monográfiája, *A szegedi nemzet* minden bizonnyal egy etnikai csoporttudattal rendelkező táj leírásának egyedülálló, nehezen fölülmúlható teljesítménye, s hosszú ideig mércéje lesz a hasonló vállalkozásoknak. Nem csupán enciklopédikus igényű dokumentációja miatt, hanem azért is, ahogyan a szegedi táj határait megvonja.

Ismert, hogy Bálint Sándor Szeged népén sosem a Városban és nagy kiterjedésű határában élő népességet értette csupán - hanem hozzá tartozónak tekintette közvetlen környékét, és a 18. század eleje óta innen elszármazott telepeseket is, akik jelentős részt vállaltak a török alatt lakatlanná vált Bács, a Csanád és Békés megyei puszták, majd a Duna-Tisza közti homokpuszták benépesítésében. A táj ilyen

²³ Keszeg Vilmos: A mezőségi Detrehemtelep népi gyógyászata = Népismereti dolgozatok 1981, 97-117.